

МИЛОШ ТИМОТИЈЕВИЋ

ОПШТИНСКА ВЛАСТ У ЧАЧКУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Милош Тимотијевић
УУ 32000 Чачак
Народни музеј

UDK: 352(497.11) „1914/1939”

Ослобођење Србије од трогодишње аустро-угарске окупације Чачак је дочекао 25. октобра 1918. Пре него што је дошао дан одласка непријатеља, цела варош била је у стању великог узбуђења, које је трајало још од стизања првих вести о пробоју Солунског фронта. Српске војнике, који су ушли у Чачак по повлачењу непријатеља, грађани су усхићено дочекали, са бацањем цвећа и громогласним поздравима, у којима је величана победничка српска војка.¹ Једна од првих наредби која је упућена општини након успостављања српске државне власти, преко начелника чачанског округа од 27. октобра 1918. била је смењивање старе општинске управе и постављања нове, која би послове обављала до стварања услова за спровођење избора.² За председника оп-

1. *Храбра Српска војска, Слобода 1918*, специјално издање „Чачанског гласа”, 25.10.1993, стр. 3.

2. *Водич Међуоштинској историјској архиви у Чачку*, Чачак, 1988., стр. 55-56.

штине, на збору грађана 28. октобра, изабран је Јован Михаиловић, војскара. Он је дужност обављао и пре повлачења српске војске 1915. У једном инциденту у августу 1914. убијен је Веселин Милекић, председник општине изабран на претходним изборима у јануару 1914. Њега је као први кмет заменио Јован Михаиловић, који је и дочекао окупацију и улазак аустро-угарске војске 1. новембра 1915, када је, са делегацијом житеља Чачка предао град. Убрзо након тога одведен је у заробљеништво, из кога се враћа у лето 1918, неколико месеци пред ослобођење, да би у октобру поново био затворен.³ Неколико дана након тога, 30. октобра, у Чачак је дошао војвода Степа Степановић – да посети своју породицу, која је окупацију провела у граду.⁴ Војвода је дошао аутомобилом са целим својим штабом и одсео својој кући. Ту га је дочекао председник Михаиловић са многобројним грађанима и поздравио говором, у коме је величана српска војска и посебно њена Друга армија. Уследио је говор војводе Степе, након чега је пред окупљеним светом извршено свечано спаљивање аустро-угарске заставе, заборављене у наглom повлачењу њихове војске.⁵

Одушевљење и радост због дуго очекиване слободе и мира након шест узастопних ратних година, убрзо су заменили проблеми свакодневице. Поново је успостављена предратна административна подела земље, као и правне норме организације власти. За територију преткумановске Србије остала је важећа подела земље на округе. Чачак је остао седиште чачанског округа, успостављеног 1902. године.⁶ У организацији локалне власти примењиван је Закон о општинама, донет још 1903.⁷ Након стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, он је остао да важи за територије бивше Краљевине Србије.⁸ Он је одређивао општину као основну управну јединицу.⁹ Оне су имале самоуправу у вођењу својих послова, с тим да је државна власт контролисала њен рад. Врховну надзорну власт над општином имало је Министарство унутрашњих дела, а непосредну у окружним варошима, као што је случај са Чачком, окружно начелство. Избор председника, кметова и одборника вршио је општински збор. Право гласа на општинском збору

3. Историјски архив Чачак, Општина Чачанска, К-2, Ф-1 бр. 440. и К-3, Ф-4 бр. 283.

4. С. Скоко, П. Опачић, *Војвода Степа Степановић у рајтовима Србије 1876–1918*. Београд 1974. стр. 651.

5. *Храбра Српска војска, Слобода 1918*, специјално издање „Чачанског гласа”, 25.10.1993, стр. 3.

6. В. Василијевић, *Административно-територијалне промене на територији општине Чачка 1815–1941*. ЗРNM XXII/XXIII, Чачак, 1993, стр. 119.

7. Исто, стр. 121.

8. S. Мајсел, *Коментар закона о градским општинама*. Београд, 1935., стр. 2-3.

9. *Закон о општинама, Зборник закона и уредаба припремљено и систематски уређено издање*, Београд, 1913, стр. 268–305.

имали су сви пунолетни мушкарци, а то је значило они који имају навршену 21 годину старости. Жене, међутим, нису имале право да гласају.¹⁰ Ако се изузму избори за општинске часнике, гласање на општинском збору било је јавно, а одлуке су доношене већином гласова. Поред општинског збора, предвиђено је постојање и општинског одбора. Број његових чланова зависио је од броја гласача у општини. Она места која су имала преко 1.000 гласача, као што је био случај са Чачком, бирали су 36 одборника. За одборнике су могли бити бирани сви они који су имали право гласа, осим државних службеника задужених за надзор над општином. Закон је забрањивао постојање родбинских веза међу одборницима, као и међу општинским часницима. Послови којима се бавио општински одбор сводили су се углавном на одређивање буџета, решавање оставки општинских часника, давања под закуп општинских добара и права, примање нових грађана у општину, давање материјалне потпоре сиромашним грађанима, бирање општинских инжењера, лекара и бабица, одређивање плата председнику, кметовима и осталом општинском особљу, одређивање бирачких одбора и дана за зборове. Прву непосредну власт у општини вршио је Општински суд, кога су чинили председник, два кмета и деловођа. Општински суд имао је и полицијску власт у одржавању реда и безбедности на територији општине, по упутствима и наредбама више државне полицијске власти, руководио је општинским пословима у договору са општинским одбором. Имао је и судску власт у неким случајевима грађанских спорова и кривичних иступа. Непосредни послови за које је био задужен сводили су се на старање о чистоћи и безбедности места, одржавању саобраћајница, спречавању пожара, одржавању здравља становништва и контроли промета животних намирница. Пошто је председник општине председавао општинском суду и одбору, као и општинском збору, он је тако био највиша извршна власт у општини, одређивао је рад кметовима, осталим општинским органима и вршио надзор над њима. Председници су бирани на три године, а кандидати су морали имати најмање тридесет година. По избору морали су полагати заклетву у присуству свештеника.¹¹

Људске жртве, материјална разарања, пљачка, реквизиције и интернирања оставиле су трага на изгледу града и на његовим житељима. Недаће, створене ратним збивањима, које су се наслањале на наслеђене проблеме насеља из ранијих времена, представљале су општинској

10. S. Majcen, n. d. str. 2.

11. Закон о општинама, Зборник закона и уредаба *пречишћено и систематски уређено издање*, Београд, 1913., стр. 279–297.

управи највеће оптерећење, које је требало отклањати и решавати. Способност града да привлачи људе, услед многих благодети које доносе технички напредак, нове идеје и културни развој, има за последицу њихово трајно насељавање. Са протоком времена обогаћује се искуство колективног пребивалишта и повећава се осећај за градску заједницу, улицу у којој се станује, као и хтење учешћа у решавању заједничких послова и проблема града. Из тих разлога ствара се потреба и добија смисао постојања општинских власти, чија се улога најчешће и разуме и своди на бригу за унапређење општих животних услова, смањење непријатности и патњи у свакодневици, која је одређена бројем становника, њиховом привредном и друштвеном активношћу, културним потребама, као и географским положајем самог насеља. Чачак је настао и развио се на скоро самом почетку долине Западне Мораве, чиме се најбоље може објаснити потреба људи за настањивање у њему као равничарском месту, битно различитом од тврдых, опорих и слабо настањених брда која покривају највећи део западне Србије, од којих равница око града својом величином и плодношћу тла пријатно одудара.

Положај града одређивали су и путеви који се укрштају у центру насеља, одређујући његову троугласту структуру, која постоји и данас. Са развојом и ширењем града, они су се претварали у градске улице, у којима је временом, спонтано стварана и бујала привредна активност њених житеља. Са њом су и настајали проблеми града, које је требало решавати. Највећа живост у граду била је сконцентрисана у центру насеља, на Великој пијаци, у коју су се и сливали сви путеви. Као место размене добара, са доминантним пољопривредним производима, пијаца је била место где се окупљао велики број људи. Обим пословања давао је Чачанима повода да своје место и пијацу сматрају главним средиштем за промет пољопривредних производа и једним од најстабилнијих извозних центара у западној Србији.¹² Промет робе и активност људи остављао је за собом разноврсне трагове и потребу да се они редовно уклањају.¹³ Око саме пијаце и дуж прилазних путева, како је спонтано настајало и расло насеље, подизане су и отворане трговачке, занатлијске и угоститељске радње, финансијска удружења, односно све оно што својим постојањем чинило град оним што јесте. Са првим кишама некалдрмисани прашњави путеви и улице, који су понекад, када би ду-

12. Богумил Храбак, *Привредни, друштвени односи и политички живот Чачка 1918–1941*. ЗРHM XXIV, Чачак 1995., стр. 217–218.

13. *Чачанској општини*, „Чачански глас”, бр. 8, 2. септембар 1932, стр. 2.

вао јак ветар, услед подизања облика прашине, онемогућавали било какву активност људи, претварали су се у блато. Услед таквог стања долазило је и до пада промета у радњама у центру града због отежаног прилаза.¹⁴ Сам положај града, који је смештен у једној депресији без природног пада који би омогућио отицање воде и природно исушивање тла стварао је скоро нерешиве проблеме. Са растом становништва повећавала се потреба за успостављање водовода и канализације. Непостојање неких већих природних извора у околини града, као и величина таквог подухвата у финансијском и техничком погледу, непрекидно су одлагали решавање овог важног задатка.¹⁵ Улога града као носиоца промена и модернизације и покушаји општинских власти да утичу на појединца и обликују грађанина, кроз оплемењивање и улепшавање насеља сударали су се са придошлим становништвом, неприлагођеним понашањем и раније створеним навикама.¹⁶ Учинак таквих акција, попут оне за засађивање садница дуж градских улица, био је често тужан. Оне би убрзо биле поломљене и уништене, па се губили и жеља локалних власти да понове сличне подухвате.¹⁷ Осим повика, негодовања, протеста упућених општини да решава животне проблеме свакодневице, из којих се најбоље види и осећа шта је понајвише притискало, погађало и тиштило становништво, живот града обележавале су и редовне градске свечаности, годишњице, разни свечани дочеци, славе, скупови најразличитијих врста и повода. Сви ти догађаји окупљали су велики број људи, и представнике општинских власти, и грађане свих узраста и занимања, испуњавајући их осећајем да припадају једној заједници са већ раније утврђеним и одређеним правилима, при чему су верски празници и светковине доминирали по броју учесника.¹⁸ То су биле основне обавезе и послови у граду, који су одузимали највише пажње и времена људима у општинској управи, обележавајући својим присуством и непрекидним понављањима читав период.

Прва седница општинског одбора под председништвом Јована Михаиловића одржана је 14. новембра 1918. Поред председника, прису-

14. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница од 29. марта 1931.

15. *Наше зло и наша срамота*, Чачански гласник бр. 2. 17. јун 1931; *Докле ћемо овако*, Чачански гласник, бр. 3, 7. август 1931, стр. 2, *Хигијенски и технички проблеми Чачка*, „Чачански глас”, бр. 4, 5. август 1932, стр. 1.

16. Железничка станица, као место на коме се скупљао велики број људи, била је нарочито погођена некултурним понашањем и ниским хигијенским стандардима становништва. На телеграфском стубу испред станице према граду стајао је следећи натпис: „Забрањено вршење нужде на путу – законом кажњиво”. *Кроз чарцију*, Чачански гласник, бр. 10, 11. август 1931, стр. 2.

17. *Хигијенски и технички проблеми Чачка*, „Чачански глас” бр. 4, 5. август 1932, стр. 1.

18. С. Невољица, „*Преглед цркве епархије жичке*” у *културном животу Чачка од 1919 до 1938. године*, Богородица градачка у историји српског народа, Чачак, 1993, стр. 267–171.

ствовало је још десет одборника. Расправљало се о недостатку новца и потреби да се он позајми од имућних грађана – како би општина могла да ради и плаћа своје обавезе. И остале седнице до краја 1918. протекле су сличној атмосфери док се није одредила висина општинских такси и закупа, са којима је пуњен буџет града.¹⁹ Нова 1919. година донела је једну важну промену – прелазак рачунања времена са старог јулијанског на нови грегоријански календар. Време се рачунало по новом календару од 1. јануара 1919, који је постао тринаести јануар.²⁰ Бројни проблеми, који су притискали новостворену државу, Краљевину СХС, нису мимоишли ни Чачак. Лоше саобраћајне везе, непоузданост спољних граница, изградња нове државне структуре, огромни људски губици, као и недостатак радно способног становништва, условили су многобројне проблеме, од којих је свакако највећи недостатак животних намирница. Један од видова, којим се помагало ратом опустошеној Србији, била је помоћ која се стизала из многих земаља, па и из оних делова нове државе који су до недавно припадали Аустро-Угарској монархији. И Чачак је добио једну пошиљку, коју је у Земуну преузео председник општине Јован Михаиловић.²¹ Један од највећих проблема, са којим се сусретала општинска власт 1919. године, било је одређивање и усвајање буџета. Прорачуни, које је општина правила, давали су такав резултат по коме је висина расхода премашивала приходе. Пошто је по закону начелство имало право да одбаци овакав предлог, што се и десило, буџет је усвојен тек у октобру 1919. године.²² Поред бриге око сређивања финансија града, оправке саобраћајница и мостова,²³ челни људи општине приредили су велики свечани дочек код моста на Морави, заједно са масом света, новом епископу жичком Николају Велимировићу, који је дошао у Чачак 20. јула 1919.²⁴ Трошкови за организацију финансирани су тако што је издвојен је новац из фонда за непредвиђене расходе.²⁵ Након поздрава председника општине, одржано је богослужење у цркви. Епископ је посетио све установе у граду, па и општину, у којој га је свечано дочекао цео општински одбор. Међу гостима, који су са епископом допутовали у Чачак, био је и Михаило Пупин.²⁶

19. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница у 1918. години.

20. Исто, од 2, односно 15. јануара 1919.

21. Исто, од 21. јануара 1919.

22. Исто, од 26. октобра 1919.

23. Исто, од 14. јула 1919.

24. *Успомицење докћора Николаја епископа Жичког*, Преглед цркве епархије жичке, бр. 1, август 1919, стр. 4–6.

25. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 2. јуна 1919. г.

26. *Успомицење докћора Николаја епископа Жичког*, Преглед цркве епархије жичке, бр. 1, август 1919, стр. 4–6.

Сукоби, који су потресали општинску управу, а чији је узрок било одређивање и усвајање буџета и разрезивање приреза, нису могли бити разрешени на нивоу града, већ решењем Министарства финансија.²⁷ На истој одборској седници, када је саопштена одлука Министарства, одбор је одлучио да град свечано прослави прву годишњицу ослобођења 25. октобра. Следеће заседање одбора усвојило је решење Министарства и оставку дотадашњег председника општине Јована Михаиловића, мотивисану, како је он навео, из здравствених и финансијски разлога. Њега је заменио Војин Габоровић, бакалин из Чачка.²⁸ Са новим председником општина је дочекала и прву годишњицу стварања нове државе. По наређењу начелства, град је морао бити свечано окићен са државним заставама, а увече и осветљен. У исто време, из Београда је стигла молба да се упути делегација са председником општине ради прославе Дана уједињења. Општина се задовољила само упућивањем телеграма – честитке.²⁹ Појавио се нови финансијски проблем. Наиме, по повлачењу српске војске из Чачка 1915. из општинске касе понети су новац и депоноване акције, које су сачуване у току повлачења и доспеле на Крф. Сада се поставило питање порекла свих вредносних папира и њихове евентуалне расподеле, пошто је за њих недостајала потребна документација.³⁰ Следећа, 1920. година донела је општинске изборе 22. августа. То су били први избори уопште у новој држави након завршетка рата.³¹ До тог датума општинска управа сводила је своје активности на решавање молби и жалби грађана, потврде о имовном стању и владању. Изузев две одлуке о поправљању ћуприје на гробљанском путу и пропуста у Чупићевој улици, није било већих акција за уређење града.³² Није усвојен ни нови буџет за 1920, већ је то питање одложено, а исплате су вршене по плану из 1918. године.³³ Једина важна одлука за живот града била је – уступање двоспратне општинске зграде у Рајићевој улици за потребе гимназије.³⁴

Гласање за општинске власти организовано је у општинској судници, у недељу, 22. августа. Бирачко право није било потпуно, јер је до-

27. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 22. октобра 1919.

28. Исто.

29. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 25. новембра 1919.

30. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 11. децембра 1919. и 25. маја 1920.

31. Р. Мацаревић, *Документи о општинским изборима 22. августа 1920. године у Чачку*, Изворник 4, грађа Међуопштинског историјског архива, Чачак, 1987, стр. 104.

32. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 17. јануара и 10. марта 1920.

33. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 29. априла и 23. јуна и 15. јула 1920.

34. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 23. јуна 1920.

некле задржан имовински цензус.³⁵ Победила је листа Јована Николића, иза кога су заједно иступили чачански радикали и демократе. Они су добили 395 гласова, док је листа КПЈ, једина конкурентска, имала 299 гласова. На основу Закона о општинама, победничка листа, без обзира на разлику у гласовима, добијала је две трећине одборничких места, чиме је обезбеђена већина коалицији радикала и демократа у општинском одбору.³⁶ Прва одборска седница одржана је 8. септембра. Тада је одређен датум за одржавање општинског збора, на коме ће се решавати висина општинског буџета.³⁷ Ово нису били једини избори одржани те године. Након општинских, заказани су и први парламентарни избори за 28. новембар. Радикали и демократе, као и целој земљи, изашли су на изборе одвојено и у Чачку. Радикали су у граду освојили већину са 281 добијеним гласом (36.54%), демократе су добиле 251 (32,64%). Главни конкурент овим партијама на ранијим општинским изборима КПЈ, због које су тада изашли са заједничком листом, добила је 228 гласова (29,65%), што је био пад у поређењу са августом, када су добили 299 гласова.³⁸ У децембру месецу је покренута иницијатива за подизање електричне централе у Чачку, која би у исто време имала и млин за брашно. До тада град је осветљаван фењерима, о којима се бринуо општински службеник – лампација. Општина је закључила уговор са предузећем АД „Јелица”, које је требало да купи један део Вашаришта, док би други део закупило ради подизања централе. Овај уговор потврдило је надлештво, па се и очекивала његова реализација.³⁹ Отпор овој акцији потекао је из редова чачанских демократа, који су се жалили на ову одлуку у Министарству унутрашњих дела сматрајући да централа треба да буде изван града. Разлоге за ово противљење треба тражити у чињеници да је у АД „Јелица” било доста радикала. У исто време заузимање Вашаришта ометало би трговину и економске интересе демократа, у чијим редовима је било доста трговаца.⁴⁰ Дошло је и до смене у општинској управи. Дотадашњи председник Јован Николић дао је 29. децембра оставку, после четири месеца проведена на

35. Б. Глигоријевић, *Општинска управа Београда, Историја Београда*, 3, Београд, 1974, стр. 115; Р. Маџаревић, *Документи о општинским изборима 22. августа 1920. године у Чачку*, Изворник 4, Чачак, 1987, стр. 118.

36. Р. Маџаревић, *Документи о општинским изборима 22. августа 1920. године у Чачку*, Изворник 4, грађа Међуопштинског историјског архива, Чачак 1987, стр. 154–155.

37. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 8. септембра 1920.

38. М. Исић, *Резултати парламентарних избора у Чачанском округу од 1920. до 1929. године*, ЗРНМ XXI/XXIII, Чачак, 1994, стр. 321.

39. Б. Танасијевић, М. Јаковљевић, М. Стефановић, *Полу века електрификације чачанског краја 1921–1971*, Чачак, 1972, стр. 19–21.

40. Б. Храбак, н.д. стр. 269.

том положају. Оставка му је на одборској седници уважена, а њега је у пословима управе градом заменио први кмет Милан Стојановић, који је обављао ту дужност до одржавања нових избора за председника општине 16. јануара 1921. године.⁴¹ На тим изборима победио је радикал Радослав Раша Гавровић.⁴² Убрзо, затим, обновљен је уговор за изградњу централе и осветљењу вароши, али овога пута локација је била предвиђена у Рајићевој улици.⁴³

У међувремену дошло је до заоштравања односа између владе Југославије и КПЈ. Сукоб је највише био изражен у Београдској општини, у којој су власт држали комунисти. Због програмских начела КПЈ и избегавања давања заклетве у општини, власт је донела у децембру 1920. „Обзнану”, којом се забрањују свака комунистичка пропаганда и организација.⁴⁴ Након терористичких напада припадника КПЈ на краља и министра Драшковића, који је и убијен, у лето 1921. године, донет је Закон о заштити државе, који је КПЈ ставио ван закона, а сви њени представници избачени су из свих државних органа.⁴⁵ Тако је и из општинског одбора у Чачку 16. августа избачено 12 одборника комуниста. То су били: Ратко Пенезић, Стеван Топаловић, Крста Николић, Стеван Петровић, Антоније Марковић, Новак Каровић, Драгољуб Рајковић, Сава Стојановић, Милан Петровић, Јован Обрадовић, Василије Вранић, Миливоје Стефановић.⁴⁶ За 4. септембар заказани су избори, на којима је требало да се изаберу нови одборници. Предложено је 12 кандидата: Милош Главинић, Милосав Пантић, Коста Михаиловић, Стеван Вучковић, Милутин Глишић, Драгомир Пурић, Никола Перишић, Миодраг Васићић, Милутин Гавриловић, Василије Новаковић, Драгутин Икодиновић и Тихомир Радовић, који су и изабрани.⁴⁷

Раније започети радови на подизању електричне централе у фебруару 1921. окончали су се 23. септембра, када је град први пут осветлила електрична енергија.⁴⁸ Поред овога, један од важних подухвата, који је предузет следеће 1922. и у коме је учествовала општина, било је уређење гробља аустро-угарских војника. У питању је била брига да се

41. ИАЧ, ОЧ, К-2, Записник са 27. редовне седнице општинског одбора општине чачанске од 29. децембра 1920, документ без броја.

42. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница од 2. фебруара 1921; Б. Танасијевић, М. Јаковљевић, М. Стефановић, н. д, стр. 44.

43. Б. Танасијевић, М. Јаковљевић, М. Стефановић, н. д, стр. 22.

44. Б. Глигоријевић, н. д, стр. 112; В. Петровић, *Istorija Jugoslavije*, 1, Београд, 1988, стр. 112

45. К. Николић, *Терористичка делатност Комунистичке партије Југославије у Краљевини СХС (1919–1930)*, Историјски гласник, 1–2, Београд, 1993, стр. 91–94.

46. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 16. августа 1921.

47. ИАЧ, ОЧ, К-12, бр. 9320.

48. Б. Танасијевић, М. Јаковљевић, М. Стефановић, н. д, стр. 24.

не скрнавe обележја војника пореклом из Чехословачке, јер је требало да град посети једна њихова делегација.⁴⁹

Нови закон о територијалном уређењу Краљевине СХС, донет са намером да се сузбију федералистичке тенденције и груписање по „племенској основи”, од 26. априла 1922. предвидео је поделу целе земље на области, уместо ранијих територијалних јединица које су наслеђених из претходних државних творевина.⁵⁰ Чачак је раније био центар округа, који је по њему носио име. У новој подели остао је административно седиште, али, овога пута, Рашке области, у чији састав су улазили бивши окрузи: чачански, звечански и рашки.⁵¹

Радослав Раша Гавровић, председник општине, изабран на ванредним изборима у јануару 1921. године, дао је оставку 9. октобра 1922. како је наведено, из здравствених разлога. Дужност председника обављао је кмет Милутин Петровић, до заказаних избора 26. октобра, на којима је победио радикал Радивоје Пантовић, апотекар, са 395 гласова испред Александра Димитријевића са 224 и Михаила Мајсторовића са 88 добијених гласова.⁵²

У марту 1923. обављени су нови парламентарни избори. До тада неприкосновени радикали поделили су се пред изборе и наступали са две листе. Мандат посланика добио је представник дисидентске листе Анта Радојевић, али у самом граду највише гласова имао је кандидат демократа.⁵³

Убрзо након мартовских избора у мају је завршена изградња пруге од Чачка преко Горњег Милановца и Обреновца за Београд, која започета још 1911. непосредно после укључења Чачка у железничку мрежу.⁵⁴ Тако је град добио директну железничку везу са престоницом, која је раније остваривана преко Сталаћа или путовањем до Крагујевца.

За 19. август 1923. заказани су други редовни општински избори у Краљевини СХС. Чачак је до тада имао већ два пута ванредне изборе за председника општине, тако да су ово практично били четврти избори за општинску власт у протекле три године. Истакнуте су листе радикала, демократа и Независне радничке партије Југославије, на којој су били бивши комунисти. На изборима је највише гласова добила ли-

49. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 14. марта 1922.

50. Ђ. Станковић, *Административна подела Краљевине СХС*, Историјски гласник, 1–2, Београд, 1981, стр. 35–36.

51. В. Васић, н.д., стр. 123.

52. ИАЧ, ОЧ, К–12, бр. 8630.

53. М. Исић, *Резултати парламентарних избора у Чачанском округу од 1920. до 1929. године*, стр. 322–328.

54. Р. Трипковић, *На шинама*, Чачак, 1983, стр. 13.

ста Радивоја Пантовића, радикала – 453 гласова; демократе су добиле 210, НРПЈ 105 гласова.⁵⁵ У односу на мартовске изборе радикали су са једном листом однели глатку победу са приближно истим бројем гласова који су били у марту подељени на две листе. Избори су у општински одбор довели потпуно нове људе. Осим Пантовића, само су још два радикала била у претходном одбору, уз једног који је раније био на листи КПЈ, а сада на листи НРПЈ.

Након свих ових избора град је наставио да живи уобичајеним животом, у коме су доминирале периодичне акције општине и начелства да се нешто учини на побољшању хигијене насеља. Наредбе, које су до тада објављиване, нису узимане превише озбиљно, можда и због исувише честе промене људи на челу града. Један од узрока нечистоће града био је, свакако, и велики број домаћих животиња, које су гајене у насељу.⁵⁶ Овакво стање постало је неподношљиво, нарочито због недостатка водовода и канализације, чија се изградња назирала после понуде једног предузећа из Београда које у пролеће 1922. градило постројења поред Саве за напајање Београда водом, што је била препорука за исти посао у Чачку.⁵⁷ Акција сличне садржине покренута је од општине почетком 1923, али из Министарства пољопривреде и вода, коме упућена молба за одобрење радова и помоћ, није стигао никакав одговор, па је пројекат одложен.⁵⁸ Наредба начелства о хигијени односила се на уклањање свих домаћих животиња из града, одржавање чистоће радњи, простора испред њих као и личне хигијене продаваца, нарочито месара. Запрећена је и казна за оне који не би извршили наредбе,⁵⁹ али све то није имало ефекта, јер су наредбе сличне садржине више су пута и касније понављане. У току 1924. за град и његов развој догодило се неколико значајних збивања. Почела је изградња нове зграде за гимназију, која је и завршена у наредне три године.⁶⁰ Почело је премештање Инжењеријско-техничког завода из Ћуприје и једне војне радионице из Шапца у касарну Десетог пешадијског пука, која је била празна и до тада је служила за смештај незбринуте деце. Општина је уступила имање новом војном заводу, који је у каснијем развоју постао значајно индустријско средиште, са великим бројем запослених радника.⁶¹ До тада

55. Р. Мадаревић, *Општински избори у Чачку 1923. године*, Изворник, 5, Чачак, 1988. стр. 161–164.

56. У самом граду по једном попису з 1920. г. било је 332 комада домаћих животиња не рачунајући пернату живину чији број је достигао 3.500, ИАЧ, ОЧ, К-2 Ф-1, бр. 1764.

57. ИАЧ, ОЧ, К-11, Ф-III, бр. 22.

58. ИАЧ, ОЧ, К-26, Ф-II, бр. 126.

59. ИАЧ, ОЧ, К-13, Ф-I, бр. 121.

60. А. Стојковић, Б. Ковачевић, *Чачанска гимназија 1837–1987*, Чачак, 1987, стр. 185.

61. Р. Трипковић, *Чачански арсенал*, Чачак, 1980, стр. 7–9.

град није ни имао већа индустријска предузећа ако се изузму Пивара и Млин за брашно, а и то су постројења везана за пољопривреду. Изградња војног завода измениће у значајној мери и структуру занимања у граду, јер је завод 1940. године запошљавао око 1.300 радника док је град у то време имао 13.000 становника.⁶²

Чачак је дотадашњом железничком пругом био везан за Сталаћ, Београд и Ужице. Захваљујући изградњи трасе пруге од Ужица до Вишеграда септембра 1924. успостављена је веза са Сарајевом и Дубровником, што је у великој мери повећало и приближило тржиште за пољопривредне производе из околине града.⁶³

У децембру те године приспели су рукописи Драгослава Митровића и Зорке Јанковић, који су написали историју града по расписаном конкурсном од стране општине. У марту месецу следеће године општина је изабрала текст Зорке Јанковић, која је примила и награду за свој рад, који, иначе, није пронађен до данас.⁶⁴

Једна од ретких година у којој није било избора била је 1924. Али, већ следеће, 6. фебруара, одржани су парламентарни избори. И овога пута радикали су у Чачку надмоћно победили остављајући своје главне конкуренте – демократе за 160 гласова иза себе.⁶⁵ За живот града те године од значајних догађаја треба издвојити просецање нових улица: Ломине и Браће Југовића,⁶⁶ као и измене имена некадашње Сарајевске и Улицу Војводе Степе Степановића и Железничке у Улицу др Јарослава Кужеља.⁶⁷

У пролеће 1926. почела је обнова Чачанске цркве, која је више пута најављивана као неопходна услед оштећења насталих у току окупације. Обнова је извршена на тај начин да се покушао реконструисати изглед из средњег века, тако да је добијен један од симбола града, по коме се препознаје и данас.⁶⁸

Те године, 15. августа, одржани су општински избори. Истакнуте су четири листе: две радикалске, једна демократа и једна на којој су биле заступљене присталице забрањене КПЈ. Званичну листу радикала предводио је председник општине Радивоје Пантовић, а другу листу ра-

62. Ј. Дашић, *Индустрија чачанског краја 1885–1946*, Чачак, 1995, стр. 104.

63. Б. Храбак, и.д. стр. 245.

64. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 22. децембра 1924. и 28. марта 1925.

65. М. Исић, *Резултати парламентарних избора у чачанском округу од 1920. до 1929. године*, стр. 333.

66. ИАЧ, ОЧ, К-42, Ф-II бр. 668.

67. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 9. јуна 1925.

68. Р. Бојовић, Оливера Марковић, Делфина Рајић, *Богородичина црква на Морави*, Чачак, 1992, каталог изложбе, стр. 9.

дикала хотелијер Милан Вујовић (на којој су била чак три бивша председника општине: Јован Николић, Јован Михаиловић и Војин Габоровић). Испоставило се да је победу поново однео Пантовић са својом листом. У односу на претходни општински одбор, поред председника, само је још осам људи поново добило одборничка места. Стицајем околности, то су били последњи општински избори у Чачку између два светска рата.⁶⁹ Нови општински одбор, са Пантовићем на челу, који је по трећи пут заредом изабран за председника општине, донео је 5. октобра 1926. одлуку о изградњи канализационог плана, као почетак решавања централног проблема града.⁷⁰ Нешто раније, у пролеће те године, поново је покренут поступак за довођење здраве пијаће воде у град.⁷¹ Новац за ове планове прикупљан је на разне начине, а свакако је најзанимљивији начин – прикупљање таксе за „ноћно седење”. Општина је од Министарства финансија решењем од 28. децембра 1926, добила право да наплаћује таксу од два динара оним људима који би се затекли у кафанама и разним другим локалима после 23. сата. Новац је предаван у нарочити фонд за изградњу водовода и канализације.⁷² Ова одлука створила је низ занимљивих ситуација, које су се сводиле на разне методе избегавања плаћања таксе, махом од стране омладине, у годинама које су следиле након ове одлуке.⁷³

У наредној, 1927. години, пред нове парламентарне изборе, 11. септембра, радикали су поново били поцепани на две струје. Одржавали су одвојене конференције и зборове придобијајући гласаче у кампањи. У граду већину је добио представник демократа, а само четири гласа иза њега кандидат радикала Анто Радојевић, кога је подржавао председник општине Радивоје Пантовић. Званична листа радикала добила је упола мање гласова.⁷⁴

Новосаграђена зграда Гимназије у центру града, која је по својој величини и спољашњем изгледу постала један од симбола града и предвиђена да буде осморазредна, нашла се пред одлуком Министарства да се сведе на четвороразредну. Делегација општине, на челу са председником Пантовићем, успела је у Београду 27. септембра 1927. да се избори за своје захтеве о останку осморазредне гимназије у граду предајући

69. Р. Мацаревић, *Општински избори у Чачку 1926. године*, Изворник, 6, Чачак, 1989, стр. 163–184.

70. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 5. октобра 1926. г.

71. ИАЧ, ОЧ, К-26, Ф-II бр. 126.

72. ИАЧ, ОЧ, К-30, Ф-1 бр. 206.

73. *Докле ћемо овако*, Чачански гласник, бр. 5, 7. август 1931, стр. 3.

74. М. Исид, *Резултати парламентарних избора у чачанском округу од 1920. до 1929. године*, стр. 340; Б. Храбак, и.д, стр. 279–282.

председнику владе резолуцију грађана, донету на збору у Чачку.⁷⁵ На својој седници од 14. децембра општински одбор донео је одлуку о оснивању дечјег забавишта у Чачку, које је следеће године почело и да ради.⁷⁶ Пред саму нову 1928. општина је дала сагласност за уступање земљишта на коме ће се у наредне три године подићи касарна 19. артиљеријског пука, који се премештао из Краљева.⁷⁷ Након одласка 10. пешадијског пука из Чачка, у граду није била стационирана ни једна већа војна јединица од краја Првог светског рата. У годинама које су следиле војска је учествовала у разним државним и градским манифестацијама. Раније донета одлука о оснивању дечјег забавишта спроведена је у дело 1928, уз још неколико мањих пројеката – попут просецања Пашићеве улице, зидања капеле на гробљу и општинске ваге на пијаци.⁷⁸

Увођењем режима од 6. јануара 1929. суспендован је Устав, забрањене су странке и удружења са племенским и верским обележјима и укинута је самоуправа. Краљ је сматрао да ће овим мерама обезбедити „народно јединство” и државну целовитост.⁷⁹ Постојећи органи општинске власти нису мењани, али они више нису бирани, већ именовани од више власти. Критеријуми за постављање одборника било је њихово занимање. Рад општинског одбора сужен је, а власт сконцентрирана у општинском суду, кога су сачињавали председник и кметови са деловођом.⁸⁰ У исто време укинута су општински зборови, а њихову надлежност преузео је општински одбор. Број одборника, који се могао мењати, одређиван је од стране министра унутрашњих дела.⁸¹ У складу са овим променама, велики жупан Рашке области извршио је смену старе и именовање нове општинске управе у Чачку 30. јануара 1929. Председник општине остао је, и даље, Радивоје Пантовић, задржана су и сва тројица кметова из ранијег сазива. У одбор је првобитно именовано 22 одборника од којих су седамнаесторица била у претходном мандату из 1926. на листи Пантовића. Преосталих пет одборника били су такође на тој листи, али тада нису изабрани. Оваквим именовањем у општини је омогућена потпуна контрола оне групе радикала која се раније окупљала око Пантовића. Убрзо је именовано још 14 одборника – да би се одбор попунио до оног броја који је важио пре уво-

75. А. Стојковић, Б. Ковачевић, н.д, стр. 184.

76. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 14. децембра 1927.

77. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 28. децембра 1927.

78. ИАЧ, ОЧ, К-42, Ф-11 бр. 668.

79. В. Петановић, *Istorija Jugoslavije 1*, Београд, 1988, стр. 176.

80. Б. Глигоријевић, н.д, стр. 150.

81. *Закон о изменама и допунама у закону о општинама*, Службене новине, бр. 37, 14.02.1929.

ђења шестојануарског режима. Критеријуми за постављање ових људи били су исти као и за одборнике који су одмах именовани. То није био крај променама у саставу одбора. Услед пресељења из града, смрти и стечаја, замењено је осам одборника, а новопостављени су, као и претходници, раније припадали некој од струја Радикалне партије у Чачку.⁸² Овакав састав општинске управе изазвао је негодовања. Група грађана, у којој су већину чинили трговци, упутила је жалбу Министарству унутрашњих дела на рад општинске управе. У својој жалби осврнули су се на велике пијачне таксе, слабу хигијену вароши, непостојање регулационог плана и све недостатке који су град притискали већ годинама. Поред свега, осврнули су се и на личност председника општине, кога су оптуживали да је имао физички сукоб са неким грађанима, па и на интелектуалне способности одборника, који, по њима, нису способни да воде општину. У одбрани од ових оптужби, као злонамерних и неоснованих, поред општинских власти, подршку је дао и поглавар среза. Једино што се променило након ове петиције била је оставка Радивоја Пантовића на место у управном одбору АД „Јелица”, које је напајало град електричном енергијом, што је била једна од оптужби.⁸³ Пошто је овај сукоб почео крајем априла и како је Пантовић, услед нарушеног здравља, отишао на боловање, он није присуствовао церемонији сахране војводе Степен Степановића, који је умро 27. априла, на којој су били краљ, патријарх и многе друге личности из политичког и војног живота Краљевине Југославије. У име грађана Чачка, говор на гробљу одржао је адвокат Љубо Кордић.⁸⁴ Оптужбе на рачун општинске управе нису изазвале, као што је био циљ петиције, њену смену. Међутим, то није био и последњи покушај да се у новим условима, који су искључивали слободне изборе, учини нешто да би се променила локална власт.

Поред Војнотехничког завода, који је 1924. основан у Чачку а почео производњу тек 1930, град је те године добио још једно индустријско постројење – Фабрику хартије. Земљиште на коме је фабрика изграђена и свечано отворена у јулу 1930. општина је бесплатно уступила предузећу „Пантић и друг”, својом одлуком од 1. августа претходне године, чиме је омогућен рад и другом правом индустријском предузећу у граду, додатно убрзавајући већ започет процес индустријализације насеља.⁸⁵

82. ИАЧ, ОЧ, К-56, бр. 5189. и бр. 15348.

83. ИАЧ, ОЧ, К-42, Ф-П бр. 668; Ј. Дашћ, Економска криза у чачанском крају 1929–1933, Чачак 1986., стр. 156–157.

84. *Споменица Војводе Спјена Спјеновића*, Београд, 1930, стр. 150–161.

85. Ј. Дашћ, *Индустрија чачанског краја 1885–1946*, Чачак, 1995., стр. 107.

Једна од важних претпоставки обезбеђивања државног и народног јединства након увођења шестојануарског режима било је ново територијално уређење земље, са поделом на девет бановина, чији је опсег обухватао подручја која раније никада нису била у административној, па ни културној, заједници, како би се остварило што веће народно јединство. Тако је 3. октобра 1929. укинута подела на области и уведена нова – на бановине. Чачак је припао Дринској бановини, са седиштем у Сарајеву. Самој општини чачанској следеће године, 13. марта припојена је суседна атеничка општина, која била сеоска, али временом је постала са Кулиновцима, предграђе Чачка.⁸⁶

Покушају да се смени општинска управа настављени су и 1930, када је, 12. јула, покренута тужба од стране рентитјетра Кривачића. Овога пута, жалба је упућена војним властима, а повод је био непостојање уређеног градског ђубришта. Пошто град није имао водовод и канализацију, сва нечистоћа одлагана је у јаму недалеко од општинске кланице. Таква пракса понављала се више од десет година и није била новост. Поред те јаме, постојале су бројне сепије чачанских занатлија за обраду коже. Уз подсећање да се из кланице снабдева, поред грађанства, и војска, тужитељ је циљао на опасност од заразе и општину, која са својим председником не предузима ништа, већ игнорише налазе и наређења разних инспекција. Пантовић је и даље остао на свом месту, али морала је да се одреди нова локација за јаму, у коју је одлагано градско смеће, на другом крају града, следеће 1931. године.⁸⁷

Након припајања Атенице и Кулиноваца, покренута је нова иницијатива за проширење подручја општине Чачак, којој би се прикључио и Љубић. За његово припајање Чачани су нарочито били заинтересовани, услед конкуренције те општине, која је имала мање таксе, и услед тога јефтинију робу у радњама и на пијаци, па је њен шверц из Љубића у Чачак био свакодневан. Захтев је послат Министарству унутрашњих послова након одборске седнице од 9. септембра 1930.⁸⁸ О припајању није донета одлука, али захтеви истоветне садржине периодично су упућивани од стране Чачка све до почетка Другог светског рата.

У вези припајања Атенице и Кулиноваца Чачку дошло је до нове промене у општинском одбору. Уведено је седам нових одборника из ова два села и још петорица из града, међу којима је био и Миодраг Ва-

86. В. Василић, н. д, стр. 123.

87. ИАЧ, ОЧ, К-56, бр. 9592.

88. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница од 9. септембра 1930.

сић, адвокат, будући председник града. Сви они положили су заклетву 26. новембра и тако званично постали део општинске управе.⁸⁹ На одборској седници од 18. фебруара следеће године дато је име једној до тада неименованој улици – по мајору Милану Маринковићу – Пигу, који је погинуо у Првом балканском рату.⁹⁰

Ако су због нерешених санитарских проблема летњи дани доносили низ непријатности у насељу, захваљујући близини реке Мораве, која је протицала поред града, то годишње доба отварало је нове садржаје у дружењу људи. Читава обала, која се наслањала на град, била је запоседнута уређеним и дивљим плажама, које су, у зависности где се налазе, окупљале људе различитих социјалних статуса и старосног доба. На иницијативу председника општине, бетонирана је једна плажа, која је постала место окупљања нешто старијих и озбиљнијих људи, за разлику од осталих које су биле запоседнуте омладином.⁹¹

Након доношења Октроисаног устава у септембру 1931. организовани су и избори за Скупштину Југославије 8. новембра те године. Пошто на изборима није било дозвољено учешће политичких партија, гласало се за кандидате једне земаљске листе, чији је носилац био председник владе Петар Живковић. Највећи број гласова у граду добио је Светолик Станковић, који је раније припадао Демократској странци. Међутим, он није изабран, јер је у целој изборној јединици победио свештеник Милан Поповић, који је у граду од Станковића изгубио са разликом од скоро 800 гласова.⁹² То се донекле одразило и на састав одбора, у кога у току 1932. године улази Светолик Станковић и још један ранији припадник Демократске странке – Раденко Ајдачић.⁹³ То није била једина промена у општинској управи. После девет и по година проведених на дужности председника општине, Радивоје Пантовић дао је оставку 21. априла 1932. и предао дужност кмету Обраду Јањићу, који је постао вршилац дужности председника општине.⁹⁴ Пантовићев дуготрајни мандат често је критикован због стагнирања града и непрестаног тапкања у месту. Бројни избори, који су се поклапали са његовим мандатом, одузимали су време за неки озбиљнији рад, што се може

89. ИАЧ, ОЧ, К-56, бр. 15348.

90. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 18. фебруара 1931.

91. *Ново кудайило на Морави*, Чачански гласник, бр. 2, 17. јул 1931; *Са нацих њлажа*, Чачански гласник, бр. 4, 31. јул 1931.

92. М. Исић, *Резултати парламентарних избора у чачанском округу 1931. 1935. и 1938. године*, ЗРНИМ XXIV, Чачак, 1994, стр. 319.

93. ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница, од 4. децембра 1932. и ОЧ, К-61, Ф-VI бр. 237.

94. ИАЧ, Градско поглаварство, К-2, Ф-I бр. 604.

видети у ретком заказивању седница општинског одбора, које су скоро редовно понављане, јер на први позив није долазио довољан број одборника. На положају вршиоца дужности председника општине Јањић је провео наредних шест месеци. Такав нерешен статус управе града, која није имала председника и није предузимала ништа на његовом уређењу, подстакла је групу грађана да кроз Друштво за унапређење Чачка „покрену град”, како су говорили, „са мртве тачке”.⁹⁵ Коначно, после дугог отезања за новог председника општине постављен је Радослав Раша Гавровић, који је ту дужност обављао и раније (од 1921. до 1922. године).⁹⁶ Грађани, окупљени око Друштва за унапређење Чачка и околине, одржали су свој скуп 27. новембра те године, али без новопостављеног председника општине. То је био само почетак ривалства и сукоба између Гавровића и Станковића, који са својим присталицама, на поменутом скупу, захтевао нову и бољу општинску управу.⁹⁷ Повици и негодовања грађана на спор или никакав рад претходних општинских управа и сумње у способност и добре намере нове, под председништвом Гавровића, имале су нарочитог одјека у локалним листовима. Они су се нарочито умножили почетком тридесетих година и играли су важну улогу у политичком животу Чачка тога времена.⁹⁸

Једна од акција нове управе била је изградња парка. Раније су у граду постојала два „природна парка”, али су, временом, сва стабла посечена. Нови парк, урађен је дуж Пашићеве улице, са уређеним стазама за шетњу, по пројекту који је победио на расписаном конкурсју.⁹⁹ Овај посао, као и уређење сквера код хотел „Касина”, након примедби банске управе на детаље пројекта, урађен је до краја 1933.¹⁰⁰ По својој величини и уређености парк је постао један од симбола града по коме се препознаје и данас. Ипак, овај подухват није од свих свађен као добронамеран и урађен само за добробит грађана. Постављало се питање да ли је случајно то што је поред председникове куће изграђен парк и калдрмисана улица док су главне саобраћајнице пропале.¹⁰¹

Закон по коме је организована општинска власт за територију Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе био је донет још 1903. За

95. *Важна седница акционог одбора за унапређење Чачка*, Чачански гласник, бр. 4, 5. април 1932, стр. 2.

96. ИАЧ, ОЧ К-61, Ф-VI, бр. 203, и бр. 231.

97. *Друштво за унапређење Чачка и околине*, Чачански гласник, бр. 21, 27. новембар 1932, стр. 1.

98. Р. Маричковић, М. Ђоковић, *Гласоноше времена*, Чачак, 1992, стр. 15-19.

99. *Чачак добија градски парк*, Чачански глас, бр. 12, 19. март 1933, стр. 1; *Градски парк у Чачку*, Чачански глас, бр. 15, 9. април 1933, стр. 2.

100. ИАЧ, ОЧ, К-62, бр. 23010.

101. *Неимари савременог Чачка*, Чачански покрет, бр. 32, 19. новембар 1933, стр. 2.

остале делове Краљевине Југославије важили су прописи о локалној самоуправи наслеђени од Аустро-Угарске. Да би се избегло дотадашње шаренило закона и остварило раздвајање сеоских од градских општина, које су се по свом развоју све више удаљавале од села, донет је закон о градским општинама (20. октобра 1933).¹⁰² Међу градске општине спадали су: престоница, девет седишта банских управа, тридесет затечених градских општина (све из бивше Аустро-Угарске) и тридесет и четири општине које су сада добиле ранг града. Међу њима налазио се и Чачак.¹⁰³ Пре него што је Закон и усвојен, у граду је поведена расправа да ли Чачак треба да буде град или не. Основни мотив оних који су били против градске општине долазио је из страха да би нова организација власти увећала трошкове, који би пали на терет становника, са повећањем општинских приреза, који су нерадо и нередовно плаћани. Постојала је и бојазан да ће сељаци избегавати чачанску пијацу услед неминовног повећања трошарина, услед чега би се десило „расељавање Чачка”. Сумњало се у могућност поновних слободних избора за локалну власт, који нису одржавани од 1926.¹⁰⁴ Они који су се залагали за градску општину сматрали су да ће оптерећења грађана бити већа уколико Чачак остане варош-село. Сматрали су да је противљење овој одлуци чист чачански инат и да ће у будућности сигурно бити демократских избора за локалне власти. Да би за своје тврдње добиле више присталица, истицали су потребу да, кад Чачак постане град, обавезно мора да му се присаједини Љубић,¹⁰⁵ из кога је свакодневно у Чачак преношена јефттинија роба. О озбиљности тог проблема за општинске власти, сведоче и казне за починиоце шверца. Када је у питању, на пример, било месо, оно је одмах одузимано, из хигијенских разлога, јер у Љубићу није постојала санитарска инспекција; наплаћивана је и казна од 300 динара или казна затвора од једног до десет дана.¹⁰⁶ У току ове расправе често је потезан однос села и града и у први план избила је нетрпељивост сељака према граду и његовим људима. Велике пијачарине и трошарине одбијале су сељака од Чачка, који је своју ро-

102. С. Мајџен, стр. III и стр. 5.

103. Исто, стр. 19. и стр. 29.

104. *Грајиска или варошка општина*, Чачански покрет бр. 20, 27. август 1933, стр. 1; *Ни село ни град*, Чачански покрет, бр. 23, 17. септембар 1933; *Не ломите преко колена*, Чачански покрет бр. 23, 17. септембар 1933, стр. 2; *Чачак град или варош*, Чачански покрет, бр. 27, 15. октобар 1933; *Најпредак или расељавање Чачка*, Чачански глас, бр. 41, 8. октобар 1933, стр. 2.

105. *Чачак је град и има да остане град*, Чачански глас, бр. 40, 1. октобар 1933, стр. 2; *Чачак треба да остане град и да му се присаједини Љубић*, Чачански глас, бр. 41, 8. октобар 1933, стр. 2.

106. ИАЧ, ОЧ, К-62 бр. 10875.

бу радије продавао у суседном Љубићу.¹⁰⁷ Из тих разлога често се говорило да сељаци мрзе чачанску општину и њене људе. По њима, град је „остао цинцарски”, место у коме доживљавају непријатности и чије су житеље подругљиво, због разлике у одевању, називали „капутлијама”.¹⁰⁸ Став општинске управе, и поред свих противљења, био је да Чачак треба да буде град.¹⁰⁹ Исте јесени град је потресао сукоб грађана и предузећа које је испоручивало електричну енергију. Грађани су, након неуспелих преговора о смањењу цене, започели штрајк 1. септембра 1933. У читавом случају општина је покушавала да заузме неутралан став. Штрајк је трајао седамдесет дана и завршио се симболичним смањењем цене електричне енергије. Пошто је председник општине некада био и председник управног одбора предузећа које је испоручивало електричну енергију граду, почели су напади на њега и општинску управу са оптужбом да није хтела да заштити своје грађане из личних интереса.¹¹⁰ Један део одборника, који су одржавали штрајк, незадовољни држањем председника, поднели су оставке 11. децембра 1933.¹¹¹ Штрајк, који је у почетку имао економски повод, скренут је на политичку борбу против председника општине. Сукоб се пренео и на почетак оснивање Југословенске националне странке у Чачку. Група људи око Станковића и Радојка Солујића прва је основала акциони одбор 29. децембра 1933. Овом скупу није присуствовао Гавровић, као ни првој оснивачкој скупштини ЈНС у Чачку 14. јануара 1934, на којој је за председника изабран Светолик Станковић. Истога дана друга група људи, под вођством Радослава Раше Гавровића, оснива своју организацију ЈНС, за чијег председника бирају Гавровића.¹¹²

Жеља да се град унапреди и отргне од оријенталног наслеђа имала је свој израз и у иницијативи да град промени име. Идеја се родила у Удружењу Чачана у Београду, које је сматрало да је име града Чачак назив турског порекла, па га услед тога треба променити. Граду је намењивано име Градац, као изворно српско, средњовековно.¹¹³ У питању

107. *Грајска или варошка општина*, Чачански покрет, бр. 20, 27. август 1933, стр. 1; *Ни село ни град*, Чачански покрет, бр. 23, 17. септембар 1933; *Не ломите преко колена*, Чачански покрет бр. 23, 17. септембар 1933, стр. 2; Чачак град или варош, Чачански покрет, бр. 27, 15. октобар 1933; *Найредак или расељавање Чачка*, Чачански глас бр. 41, 8. октобар 1933, стр. 2.

108. *Буџеи и џаксе општинске чачанске*, Чачански глас, бр. 25, 24. јун 1934, стр. 4; *Ко ће раселићи Чачак*, Чачански глас, бр. 39, 29. септембар 1934, стр. 3.

109. *Шта каже општински одбор*, Чачански глас, бр. 42, 15. октобар 1933, стр. 3.

110. Б. Танасијевић, М. Јаковљевић, М. Стефановић, н.д., стр. 49–54.

111. ИАЧ, ОЧ, К–71, бр. 1153.

112. Ј. Дашић, *Економска криза у чачанском крају 1929–1933*, стр. 161–165.

113. *Чачак ће добити старо име Градац*, Чачански глас, бр. 8, 3. септембар 1932, стр. 2.

је била забуна јер први помен насеља под именом Чачак датира из 1408. г. знатно раније пре турске окупације ових подручја.¹¹⁴ Предлог за промену имена града доспео је и на решавање пред општински одбор. Председник Гавровић био је за промену имена, али, већином гласова, предлог је одбијен на седници општинског одбора од 6. августа 1934.¹¹⁵

Закон о градским општинама, који је поделио Чачане око тога треба ли њихово место да постане град или не, ступио је на снагу 23. септембра 1934. Општински судови су укинута, а са њима и кметови, који су разрешени дужности. Нови закон предвиђао је само постојање градског већа и председника општине, који је на њеном челу и представља град у свим његовим пословима, извршни је орган већа и шеф целе градске администрације.¹¹⁶ Веће, раније одбор, управљало је градском имовином, старало се о саобраћајним условима и јавним грађевинама, сиромашнима и здравственим приликама. Буџет је састављао председник и давао га на увид грађанству и већу, које га усваја, а виша власт одобрава. Државна управа вршила је надзор преко бана, који је могао да спречи доношење одлука у општини, а Министарство унутрашњих послова да разреши целокупну управу и постави нову.¹¹⁷ Иако су за место председника и две трећине одборника били предвиђени избори, они никада нису спроведени.¹¹⁸ Председника и све већнике постављао је бан. У Чачку је и после ступања на снагу овог закона председник остао Гавровић. Задржан је и највећи број већника, раније одборника, али је њихов број смањен на 27.¹¹⁹

Крајем 1934. извршено је премеравање једног дела општине Љубишке, који је трабало да се прикључи Чачку. Овај догађај није прошао без инцидената. Непријатељство сељака према Чачку, удружено са сумњом да је у питању одузимање земље, изазвало је у многим случајевима протесте и псовке.¹²⁰

Подељеност у ЈНС у Чачку исказало се и на изборима за Скупштину Југославије, 5. маја 1935, када су се Гавровић и Станковић кандидовали у истој изборној јединици. Избори су донели победу Станковићу, који је у граду победио са 12 гласова више, али је у целом срезу

114. А Веселиновић, *Документи о првом помену Чачка у средњем веку*, ЗРМ, XX, Чачак, 1991, стр. 64.

115. ИАЧ, ОЧ, К-75, Записник са одборске седнице од 6. августа 1934.

116. ИАЧ, ГП, К-16, Ф-11 бр. 585.

117. S. Мајсел, н. д, стр. 75-271.

118. Б. Храбак, н. д, стр. 301.

119. ИАЧ, ГП, К-16, Ф-11 бр. 585.

120. *Сјајање Љубића и Чачка*, Чачански глас, бр. 52, 28. децембар 1934, стр. 11.

разлика порасла на 500 гласова.¹²¹ Убрзо после избора долази до пада владе Богољуба Јевтића, након које се формира по вољи кнеза Павла, влада Милана Стојадиновића.¹²² Ова промена утицала је и на политичке прилике у Чачку. Кандидатуру Станковића на изборима у мају ометао је Јевтић, али, на инсистирање тадашњег министра финансија Милана Стојадиновића, који је био Станковићев друг из гимназије, он је кандидован на листи ЈНС.¹²³ Са друге стране, Богољуб Јевтић је био пријатељ Радослава Раше Гавровића преко Илије Михаиловића, таста Гавровићевог брата Драгослава у Београду.¹²⁴ У исто време из политичког живота полагаано је истискивана ЈНС као привилегована државна партија без корена у становништву, којој је Гавровић остао веран, док су се јављали први знаци организовања нове партије – Југословенске радикалне заједнице.¹²⁵ Ојачани доласком Стојадиновића на чело владе и чињеницом да је Гавровић изгубио на изборима и у граду и у срезу, група коју је предводио Станковић, са Радојком Солујићем, кренула је у политичку акцију која је имала за циљ смену Гавровића са места председника општине. Приписивани су му: слаб рад у општини, као и протекције у корист његових пријатеља при склапању послова са општином, који доносе добит, као и многи лични недостатци. Све ово појачано је са петицијом „све чачанске сиротиње”.¹²⁶ У исто време, у лето 1935. Гавровић је предузео велику акцију за подизање хигијенских стандарда у читавом граду, на плажи, у радњама и испред њих.¹²⁷ Акције сличне садржине периодично су се и до тада понављале, али биле су кратког даха. То се нарочито односило на забрану држања домаћих животиња у граду, посебно свиња. Овога пута ефекти су били бољи, али, услед политичке борбе и наставка сукоба који су потресали општину, ни овај подухват није био дугог века.¹²⁸ У току лета завршен је још један значајан посао – изградња дечјег одмаралишта „Здрављак”, на Јелици, недалеко од Чачка. Свечано освећење, уз учешће председника општине, извршено је 12. јула 1935.¹²⁹

121. М. Исић, *Резултати парламентарних избора у чачанском округу 1931. 1935 и 1938. године*, стр. 325.

122. В. Petranović, n. d, str. 264.

123. Даница Оташевић, *Народна воља*, Чачански глас, бр. 41. 10. октобар 1997, стр. 11.

124. ИАЧ, фотокопије из Архива БиХ, Краљевска банска управа дринске бановине (у даљем тексту само ДБ), К-8, бр. 162.

125. ИАЧ, ДБ К-1 бр. 1.; В. Петрановић, n. d, str. 264-265.

126. ИАЧ, ДБ К-8 бр. 148. и 162.

127. Ј. Дашић, *Економска криза у чачанском крају 1929-1933*, стр. 177-178.

128. *Наца чачанска волијетка*, Нова Југославија, бр. 4, 27. октобар 1935, стр.4.

129. Миломирка Адић, *Документи о припремама за подизање дечјег одмаралишта „Здрављак”*, Изворник, 11. Чачак, 1995, стр. 150-151.

Подвојеност која је владала у граду приликом оснивања ЈНС поновила се и приликом оснивања ЈРЗ. Први оснивачки скуп одржан је 21. септембра 1935. Учествовали су некадашњи припадници Радикалне партије, предвођени Антом Радојевићем, Војком Чвркићем и Јованом Николићем, који је и изабран за председника ЈРЗ у Чачку. Два дана касније Светолик Станковић, са Радојком Солујићем, оснива своју организацију ЈРЗ у граду наглашавајући да је њему дато овлашћење од Милана Стојадиновића о оснивању одбора у Чачку.¹³⁰ Крајем године Чвркић прелази у групу коју предводи Светолик Станковића док је Радојевић са делом својих присталица у току 1936. напустио ЈРЗ.¹³¹ Нова померања на политичкој сцени Чачка донела су смену целокупне општинске управе, заједно са њеним председником Гавровићем. Решењем банске управе именована је нова управа, која је 23. новембра положила заклетву. За председника је постављен Радојко Солујић. Међу новим већницима била су само четворица из претходне управе, али је зато у веће постављен 21 члан из оснивачког одбора Станковићевог огранка ЈРЗ у Чачку.¹³² Смењивање старе и постављање нове општинске управе прописивано је Станковићу и Војку Чвркићу, који се сагласио са таквом одлуком и чији је пристанак да се то оствари био одлучујући.¹³³ Нова управа, на челу са Радојком Солујићем организовала је почетком 1936. забаву, на којој су прикупљани и новац и поклони као прилог за помоћ чачанској сиротињи, за коју је отворена и кухиња у новоподигнутом дому за старе.¹³⁴ Недуго затим, у Београд је отпутовала делегација Чачана, са Станковићем, Чвркићем и Солујићем, на састанак са Стојадиновићем, од кога је тражена помоћ за изградњу пруге нормалног колосека од Краљева према Чачку. Председник владе обећао је да ће помоћи својим земљацима, као и раније када је подизана зграда гимназије.¹³⁵ Напор да се нова управа покаже бољом од претходне испољила се у усвајању назива за оне улице које до тада нису имале име. На седници од 15. децембра 1935. усвојен је предлог, из претходне године, инжењера Исидора Јањића, по коме је 26 улица добило назив.

130. ИАЧ, ДБ, К-1 бр. 70. и 71; „Расцеп међу присталицама ЈРЗ у Чачку 2, „Народни покрет“ бр. 2, 27. септембар 1935., стр. 2; Б. Храбак, н. д., стр. 294.

131. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 80. и К-2, бр. 11 и бр. 59.

132. *Нова општинска управа*, Чачански преглед, бр. 1, 19. децембар 1935, стр. 1; *Месни одбор Југословенске радикалне заједнице за град Чачак*, Чачански преглед, бр. 1, 19. децембар 1935, стр. 2.

133. ИАЧ, ДБ, К-1 бр. 80.

134. *Поздравна реч*, Чачански преглед, бр. 3, 23. јануар 1936, стр. 1.

135. *Делегација Чачана и чачанског краја код председника Краљевске владе гошћодина др. М. Стојадиновића, гошћодина М. Сјаха и гошћодина др. М. Кожуља*, Чачански преглед, бр. 3, 23. јануар 1936, стр. 1.

Ова одлука одобрена је од Банске управе у марту 1936.¹³⁶ У априлу те године Министарство унутрашњих послова написало је указ о припајању Љубића Чачку. Захваљујући интервенцији Војка Чвркића, указ је остао непотписан и никада није објављен у Службеном листу.¹³⁷ Љубић је припадао истоименом срезу и изборној јединици у којој се Чвркић кандидовао и победио на изборима, па се разлози за овакав његов став требају тражити у тој чињеници. Одржавање чистоће града, као један од основних проблема са којим су се сусретале све управе, при чему је увек наглашавано да је нечистоћа постала опасна по здравље житеља,¹³⁸ покушала је да реши и ова давањем под закуп изношења смећа. План је пропао, јер се на три заказане лицитације од 18. маја до 29. јуна 1936. нико није јавио.¹³⁹

Одлука да Чачак постане град није потпуно спроведена. Као крајње време за изјашњавање о дефинитивном статусу града дат је рок до 27. септембра 1936. Исте структуре у граду, као и 1934, Удружења занатлија, трговаца и угоститеља, тражиле су да Чачак остане варош. Поновљени су разлози за овакав став од пре две године са јаким нагласком да ће градска општина сигурно бити скупља за своје грађане, који већ пате од тешке економске кризе.¹⁴⁰ Она је довела до стечаја многих радњи и осиромашења некад имућног слоја људи, којима је све више сметала конкуренција јефтине индустријске робе, попут обуће из предузећа „Бата”. Такви поремећаји изазвали су и у Чачку неколико безуспешних протеста и штрајкова.¹⁴¹ И овај протест, као и заказане демонстрације испред зграде поглаварства, нису спречили градско веће да донесе одлуку о Чачку као градској општини.

Дуго одлагна одлука о изградњи друге основне школе у Чачку (прва је изграђена још 1903) коначно је донета у лето 1936; радови на подизању нове зграде почели су у августу и завршени 26. новембра те године. Школа је добила име по војводи Степи Степановићу. Планови за њену изградњу и сукоби око локације, као и дилема да ли треба озидати једну или две школе, трајали су од 1930.¹⁴² И следеће године, 1937. започето је неколико послова на унапређењу града. Измењен је регулациони план града ради изградње нових касапских дућана.¹⁴³ Почела је

136. ИАЧ, ГП, К-9, Ф-II бр. 396.

137. ИАЧ, ГП, К-46, бр. 3448.

138. ИАЧ, ГП, К-9, Ф-II бр. 549

139. ИАЧ, ГП, К-11, Ф-IV бр. 409.

140. ИАЧ, ГП, К-16, Ф-IV бр. 401.

141. Ј. Дашић, *Економска криза у чачанском крају 1929-1933*, стр. 127.

142. Ковиљка Летић, *Основна школа у Чачку од 1918 до 1941. године*, ЗРNM, XXI/XXIII, Чачак, 1994, стр. 291-292.

143. ИАЧ, ГП, К-15, бр. 11185.

и изградња пруге нормалног колосека из Краљева према Чачку. План је био да се она преко Ваљева протегне све до Бања Луке.¹⁴⁴ Формирана је и теренска секција за испитивање подземних вода ради напајања града преко водовода.¹⁴⁵ На јесен је обављена свечаност отварања нове основне школе,¹⁴⁶ као прослава сто година постојања Гимназије у Чачку, која је прерасла у градску свечаност.¹⁴⁷

Док су две претходне године биле крцате започетим пословима, 1938. није донела неки нови пројекат, већ је настављена изградња започетих. Сукоб око склапања Конкордата 1937. није заобишао ни Чачак. Када је епископ Николај долазио у посету граду, 16. априла 1938, услед захлађених односа државе и Српске православне цркве, дочек није био ни близу ономе из 1919. Зазирући од полиције и градских власти, Епископ се није ни руковао са председником општине при првом сусрету.¹⁴⁸ Непосредно пред расписане парламентарне изборе, 25. новембра, отворена је нова мала пијаца, са уређеним касапским дућанима.¹⁴⁹ На изборима листа ЈРЗ имала је, попут ЈНС из 1935, два кандидата. То су били Светолик Станковић и Миодраг Васић, који је припадао оном крилу ЈРЗ у Чачку које је предводио Анто Радојевић, са којим је својевремено и изашао из ЈРЗ. Пред саме изборе Васић се вратио из опозиције у ЈРЗ.¹⁵⁰ На изборима је највећа борба била између ова два кандидата ЈРЗ. У граду је победу однео Васић, испред Станковића, за 83 гласа,¹⁵¹ али у целом срезу већину је добио Станковић за 142 гласа, док су сви остали кандидати добили много мање гласова.¹⁵² Пошто су парламентарни избори тридесетих година организовани тако да је гласање било јавно, успех који је Васић постигао у Чачку засметао је управи града, што је довело до отпуштања из општинске службе оних људи који су гласали за њега. То је Васић искористио, заједно са Јаковом Брушијом, индустријалцем и банским већником, и предложио министру унутрашњих послова смењивање целокупне општинске управе, која је кажњавала његове присталице иако је он био на листи ЈРЗ, док са присталицама опозиције то није био случај. Предложена је и нова општин-

144. ИАЧ, ГП, К-46 бр. 1958.

145. ИАЧ, ГП, К-24, Ф-IV бр. 377.

146. Ковиљка Летић, и.д. стр. 292.

147. Јасминка Кнежеввић, *Прослава стогодишњице Чачанске гимназије*, Изворник, 13, Чачак, 1997, стр. 104-109.

148. ИАЧ, ДБ, К-4 бр. 30.

149. ИАЧ, ГП, К-29, бр. 21019.

150. ИАЧ, ДБ, К-5, бр. 1.

151. ИАЧ, ГП, К-27, Ф-VIII бр. 63.

152. М. Исић, *Резултати парламентарних избора у чачанском окрућу 1931. 1935 и 1938. године*, стр. 327.

ска управа, на челу са Васићем као председником, јер је добио поверење грађана на парламентарним изборима. Бански инспектор, који је проверавао ове оптужбе 23. фебруара 1939, није одобрио смену општинске управе сматрајући да отпуштања из општинске службе нису била изазвана политичким разлозима.¹⁵³ Међутим, након обарања Милана Стојадиновића и његове владе 4. фебруара 1939. и састављања нове владе са Драгишом Цветковићем на челу, кренуло је систематско уклањање присталица Стојадиновића из локалних одбора ЈРЗ да би се завршило избацавањем самог Стојадиновића из странке у јуну месецу исте године.¹⁵⁴ Позиције Станковића и Солујића, као присталица Стојадиновића, нису више тако добро стајале. Васић, који је на децембарским изборима сарађивао са Војком Чвркићем,¹⁵⁵ (након пада Стојадиновића пришао је Цветковићу и постао министар у његовој влади) сада је могао да оствари своје замисли са почетка године. Смена општинске управе извршена је 19. јуна 1939. по наређењу Банске управе и за председника је постављен Миодраг Васић, и они већници који су предложени у јануару. У односу на предходно веће, само су петорица били из ранијег сазива.¹⁵⁶

Једна од првих акција нове управе било је подизање споменика Веселину Веси Милекићу, председнику општине пред Први светски рат. Споменик је постављен у градском парку и свечано откривен 10. септембра 1939.¹⁵⁷ Био је то први споменик некој личности у граду, подигнут након оног начињеног од дрвета у част другог доласка Милоша Обреновића на власт из 1859, који је временом пропао и уклоњен.¹⁵⁸ Крајем те године започети су радови на изградњи дома народног здравља. Почетком следеће, 1940. године понестало је новца за његову изградњу, па је председник општине покушавао преко министра Михаила Константиновића, рођеног Чачанина,¹⁵⁹ да обезбеди помоћ за наставак радова.¹⁶⁰ То је био само један од многих започетих радова или само планова из те године. Било је предвиђено да се у граду изгради пољопривредна школа. За остварење тог плана тражена је помоћ од Војка Чвркића.¹⁶¹ Одређен је и архитекта за нацрт новог регулационог плана,

153. ИАЧ, ДБ, К-12 бр. 11.

154. D. Biber, *O radu Stojadinovićeve vlade*, Istorija XX veka, VIII, Beograd, 1966, str. 54-60.

155. М. Исић, *Резултатни парламентарних избора у чачанском окрућу 1931. 1935 и 1938. године*, стр. 328.

156. ИАЧ, ГП, К-39 бр. 9073.

157. ИАЧ, ГП, К-35 Ф-VI бр. 497.

158. Р. Бојовић, *Чачак на црпцежу Феликса Каница из 1860. године*, Богородица градачка у историји српског народа, Чачак, 1993, стр. 258.

159. Д. Суботић, *Из наше међурајне йравне бацпине: Михаило Констпанићновић (1897-1982)*, ЗРНМ, XXVI, Чачак, 1996, стр. 155.

160. ИАЧ, ГП, К-46 бр. 3174.

161. ИАЧ, ГП, К-47 бр. 9103.

за чију је израду општина узела кредит претходне године.¹⁶² У плану је било и подизање нове зграде за окружни суд,¹⁶³ оснивање водне задруге за регулисање тока западне Мораве од села Паковраћа до Чемернице,¹⁶⁴ продаја општинског земљишта на Авладиници за подизање хладњаче за воће и цистерни за ракију акционарском друштву „Силоси” из Београда.¹⁶⁵ Донета је и одлука о оснивању градског музеја.¹⁶⁶ Буџет, који је одредила општина за овако опсежне радове, изазвао је, због своје висине, протесте и жалбе Министарству финансија. На зборовима у Чачку, организованим са циљем да се буџет смањи, Радојко Солујић, бивши председник општине, предлагао је штрајк, попут оног из 1933, упереног против повећања цена електричне енергије, а сада против повећања трошарине. Његов предлог није прихваћен.¹⁶⁷

Ни 1940. година није прошла без промена у општинској управи. Разрешени су дужности они већници који нису хтели да учествују у раду већа и, уместо њих и једног који је у међувремену преминуо, уведено је у дужност 25. новембра десет нових лица.¹⁶⁸ Са повећањем броја становника град је наставио да се шири. Попут припајања Атенице и Кулиноваца из 1930, одлучено је, на седници већа од 7. октобра 1940, да се граду припоји село Лозница, уз предлог за прикључење дела Јездинског поља.¹⁶⁹ Ово проширење није било једино које су желеле градске власти. Као и за све претходне управе, припајање Љубића био је приоритет. Поново су упућене молбе Министарству унутрашњих послова 21. фебруара 1941. Наведени су: штете материјалне природе које трпи Чачак, проблеми одржавања безбедности и хигијене. Све те услове, по њима, Љубић није испуњавао, па је за њихово решење предлагано спајање два насеља.¹⁷⁰ Ипак највећи проблем града представљао је недостатак водовода и канализације. Поред разних непријатности за житеље и непрекидне претње по здравље људи, сам град постао је предмет исмејавања кроз шаљиве песме.¹⁷¹ Жеља да град добије здраву пијаћу воду изградњом водовода потицала је још из 1882, а када је основан Чачански чесмени фонд. Новац, који је сакупљан, предат је општинској

162. ИАЧ, ГП, К-47 бр. 9103.

163. ИАЧ, ГП, К-46 бр. 3174.

164. ИАЧ, ГП, К-48 бр. 24013.

165. ИАЧ, ГП, К-47 бр. 13590.

166. М. Тимотијевић, *Оснивање музеја у Чачку*, ЗРHM, XXVI, Чачак 1996, стр. 10-11.

167. ИАЧ, ГП, К-47 бр. 9648.

168. ИАЧ, ГП, К-39 бр. 9073.

169. ИАЧ, ГП, К-486 бр. 19852

170. ИАЧ, ГП, К-46 бр. 3448.

171. Једна од песама имала је стих: „Чачку зграде, на Морави смраде”. *Две наше срамоте*, Чачански гласник, бр. 9, 4. август 1931, стр. 3; *Наша чачанска пољитика*, Нова Југославија, бр. 4, 27. октобар 1935, стр. 4.

управи 1912, која је требало да са њиме руководи, јер је недовољан за остварење циља због којег је основан.¹⁷² Општина се претходне године задужила како би тај пројекат остварила. Међутим, ратне године оме-ле су његово остварење, а сви већ урађени технички планови пропали су за време окупације.¹⁷³ У току двадесетих и тридесетих година, у више наврата, поново су предузимана истраживања и прављени планови, чак је наплаћивана „такса за ноћно седење”, да би тек 1938. била извршена темељна испитивања за копање бунара у Бељини. Велика финансијска средства за изградњу водовода и канализације град није могао одмах да обезбеди, па је општинска управа покушавала да преко Михаила Константиновића обезбеди неку помоћ. Навођена је велика потреба за водом Војно-техничког завода „Чачак”, као војне фабрике, и будућих хладњача, које треба да се изграде.¹⁷⁴ Општина је, коначно, на седници градског већа од 12. марта 1941. одлучила да се задужи на основу свих непокретних имања, приреза, такси и трошарина како би обезбедила новац за изградњу водовода и канализације.¹⁷⁵ Рат је омео ове планове, а град је тек 1953. добио канализацију и водовод, а две године касније и предузеће које је требало да се брине о њиховом одржавању.¹⁷⁶ Овај као и други послови започети у ранијим годинама – довршење пруге нормалног колосека и Железничке станице у Чачку¹⁷⁷ нису завршени, а за њихову реализацију било је потребно више година после Другог светског рата.

Након доласка Немаца и успостављања окупаторског режима 1941. године, на челу града, остао је Миодраг Васић. Њега су касније одвели у заробљеништво.¹⁷⁸

Основна обележја политичког живота Чачка између два светска рата су избори и цепање политичких партија. Три пута су обављени редовни општински, два пута ванредни за председника општине, један пут обласни и седам пута парламентарни избори. Укупно тринаест пута за непуне 23 године. Од 1920. до 1927. године – чак десет пута! Ако се узму у обзир и многобројне оставке, преузимања дужности, постављења председника општине, кмета и одборника, односно касније већника, ретке су биле године без избора или промена у саставу општин-

172. З. Маринковић, *Чачански чесмени фонд*, Изворник, 10, Чачак, 1995, стр. 61.

173. ИАЧ, ОЧ, К-26, Ф-II бр. 126.

174. ИАЧ, ГП, К-46 бр. 1982.

175. ИАЧ, ГП, Књига записника са седница градског већа од 12. марта 1941.

176. И. Поповић, *Општина Чачак, географска проучавања*, Чачак, 1996, стр. 270.

177. ИАЧ, ГП, К-46 бр. 1958.

178. С. Невољица, *Ратни заробљеници са подручја градског пољопривредног у Чачку из децембра 1943*, Изворник, 11, Чачак, 1995, стр. 163.

ских власти. И поред бројних промена у општинској управи, и двадесетих година скоро сталне предизборне кампање, ипак су само два човека на месту председника општине, Радослав Раша Гавровић и Радивоје Пантовић, обележила читаво раздобље са својим дугогодишњим мандатима. Први у два наврата: 1921–1922. и до 1932–1935. Други непрекидно од 1922. до 1932. године. Када је у питању општински одбор, односно градско веће, промене у његовом саставу биле су чешће и скоро редовне након избора и или постављења председника општине. Када се придодају и бројне оставке и смене, може се рећи да је његов састав непрекидно мењан. Ипак, и поред тога, постојала су лица која су дуги низ година обављала ту дужност, попут Обрада Јањића или Стевана Вучковића.

Борба за општинску власт у граду док су одржавани избори за њу од 1920. до 1926. године имала је јавни облик и власт је освајана добијањем поверења грађана. Након увођења шестојануарског режима избора за општинске власти није било, иако су у више махова обећавани и у два наврата у селима и одржани. Без обзира на ту чињеницу, борба за власт у граду није спласнула, већ је добила други вид. Док је раније воља гласача одлучивала о добијању власти, сада је то била виша државна власт, најпре велики жупан, касније бан, уз препоруке среског начелника и коначну одлуку Министарства унутрашњих послова. Пропагандне акције на зборовима и разним протестима нису имале већи ефекат када је у питању жеља за смењивање општинске власти док се неби осигурала подршка виших власти. То се остваривало обично кроз пријатељске или рођачке везе, које су коришћене за одржање или долазак на власт. Постојао је и систем лобирања код политичара у Београду, пореклом из Чачка, да би помогли родни крај. У недостатку општинских, битну улогу за долазак на власт у граду имали су парламентарни избори тридесетих година, чији су резултати показивали ко има поверење у граду, што је и коришћено као аргумент за смењивање или постављење управе града. На њеном челу, односно месту председника општине, у читавом раздобљу били су радикали односно од 1929. године они људи који су раније припадали радикалима а касније ЈНС или ЈРЗ. Опозиција није никада успела да победи на општинским изборима.

Поред непрекидне борбе за управу над градом, које су одузимале време и енергију, општинске власти су са развојем насеља и променом структуре занимања његових житеља крајем тридесетих година покушавале и делимично успеле да измењен лик града модернизујући га. Бројни започети послови и још више замишљених планова који су че-

кали на реализацију имали су лепе изгледе да успеју непосредно пред Други светски рат. За њихов наставак требало је чекати дужи низ година након рата, који је материјално и људски осиромашило читаво подручје.

AUTORITÉS MUNICIPALES DE TCHATCHAK DANS L'ENTRE-DEUX-GUERRES

L'auteur passe en revue les activités des autorités municipales de Tchatchak et analyse la vie politique de cette ville dans l'entre-deux-guerres, en se fondant sur deux caractéristiques principales qui ont marqué la période en question. C'est d'abord un grand nombre d'élections municipales et législatives – treize au cours de 23 ans, dont dix dans la période allant de 1920 à 1927. En décrivant la lutte des partis politiques pour s'emparer du pouvoir, qui était directement liée à l'autre caractéristique principale – tendance à la modernisation des agglomérations – l'auteur signale les problèmes urbains qui avaient un poids politique et qui étaient exploités pour garder le pouvoir municipal ou pour le faire perdre au parti rival. Le climat politique de la ville au cours de la période en question était caractérisé par des aspirations à une vie moderne, par l'industrialisation des agglomérations, par de nouvelles divisions administratives du territoire d'État et par la résistance opposée à ces changements par les couches sociales qui perdaient leurs positions à cause d'une concurrence intensifiée dans le domaine de l'industrie. Le volume des travaux qui furent commencés, de même que les projets qui étaient envisagés à la veille de la guerre offraient à la ville de Tchatchak et à ses environs des chances de s'arracher à l'état arriéré en changeant d'aspect et de fonction. Les dévastations de la guerre, qui s'ensuivirent, détruisirent sa force vive et ses biens matériels, si bien qu'après la Seconde guerre mondiale on dut mettre plus d'une décennie pour résoudre les problèmes urbains les plus élémentaires.

Miloš TIMOTIJEVIĆ